

მარიკა მშვილდაძე

ღვთაება ნემესისის კულტი გვიანანტიკური პერიოდის ქართლში

ღვთაება ნემესისის (ძვ. ბერძნ. Νέμεσις) წარმოშობის შესახებ ანტიკურ წყაროებში სხვადასხვა ვერსია არსებობს. ჰესიოდეს მიხედვით, იგი ნიქსისა (ან ნიქტი) (ძვ. ბერძნ. Νύξ, Νυκτός, ლათ. nox) და ერებოსის (ძვ. ბერძნ. Ἔρεβος, ლათ. Erebus) შვილია (Ἡσιόδου, Θεογονία, 233). პავსიანუსი ღვთაებას ოკეანის (ძვ. ბერძნ. Ὠκεανός) ასულად მოიხსენიებს Παισσανίαν, Περιήγησις τῆς Ἑλλάδος, I,33,3; VII,5,3). სხვა ვერსიის მიხედვით, თემიდასა (ძვ. ბერძნ. Θέμις, Θέμιδις; ლათ. Themis) და ზევსის (Ζεύς) შვილია. ნემესისი ერთ-ერთი უძველესი და პატივდებული – ბედის განმსაზიერებელი ღვთაება იყო ძველ საბერძნეთში (სურ. 1). იგი სამართლიანი შურისძიების, მორალის ქალღმერთად გვევლინება. ღვთაების სახელი მომდინარეობს ბერძნული Νέμεσις ნემესი-დან („განაწილება სამართლიანობის მიხედვით“). მის მოვალეობას დანაშაულისთვის დასჯა (სიკვდილი) და მოკვდავთა შორის სიკეთის თანაბრად გადანაწილება წარმოადგენდა. ნემესისის სახით ღმერთები რისხვას უგზავნიდნენ განდიდების მანიით შეპყრობილ ადამიანებს თემიდას, ღვთაებრივი სამართლიანობისა და მორალის ღვთაების უგულებელყოფის გამო. ძველ ბერძნულ ტრაგედიებშიც ნემესისი სწორედ დანაშაულისთვის შურისმაძიებლად გვევლინება. შეიძლება ითქვას, რომ ბერძნულ მითოლოგიაში ნემესისი ტიხეს სანინალმდეგო ღვთაებაა. მისი სახე მსგავსია ღმერთების დიდი დედა კიბელას, რეას, დემეტრას, არტემიდას სახისა. სმირნაში (Σμύρνη) არსებობდა ორმაგი ღვთაება ნემესისი (სურ. 2), რომელიც უფრო ახლოს დგას აფროდიტესთან, ვიდრე არტე-

მიდესთან. ზოგადად, ღვთაების ორი ბუნების გამოვლინებას მიმზიდველობის და შეურიგებლობის შერწყმას მიაწერენ. მისი სახე აღადგენინა ალექსანდრე დიდმა.

ძველ რომში ნემესისის უპირატესად ლეგიონერები სცემდნენ თავყვანს და ითვლებოდა გლადიატორების დამცველად. რომში ღვთაება წარმოადგენდა ერთგვარ „იმპერიის ფორტუნას“, რომელიც, ერთი მხრივ, იმპერიის შურისძიებას, ხოლო, მეორე მხრივ, იმპერიის მიერ სუბსიდირებულ საჩუქრებს არიგებდა. ქალღმერთი გამოსახულია კლავდიუსის (Tiberius Claudius Drusus, 41-54 წწ.) (სურ. 3), ადრიანეს (Publius Aelius Traianus Hadrianus, 117-138 წწ.) (სურ. 4), ფილიპე არაბის (Marcus Iulius Philippus, 244-248 წწ.) საიმპერატორო მონეტების რევერსზე (სურ. 5), როგორც Nemesis-Pax (ნემესისი-მშვიდობა) [ნემესისზე, მის მიმდევრებზე და რომის ცხოვრებაში ღვთაების ადგილზე იხ.: 6]. მას თავყვანს სცემდნენ ადრიანეს (117-138 წწ.) გააზატებული მონები. ძვ.წ. III საუკუნიდან ფიქსირდება ყოვლისშემძლე ნემესისი-ფორტუნას კულტი. ღვთაება გამოისახებოდა ტანმაღალ ქალად, ისეთი ატრიბუტებით, რომლებიც მეთვალყურეობაზე, სასჯელზე და მიანიშნებდა (სასწორი, აღვირი, მახვილი, ფრთები, ეტლი...).

გვიანანტიკური ხანის პერიოდში ნემესისის კულტი ქართლის (იბერია) სამეფოში – მცხეთის, ურბნისის და ჟინვალის ტერიტორიაზე ფიქსირდება. კერძოდ, აქ აღმოჩენილ გემა-ინტალიოებზე: 1. ბრინჯაოს ბეჭდის ცისფერი მინის ინტალიოზე, მცხეთა, სამთავროს სამაროვანი, სამარხი №182, ახ.წ. II საუკუნე [1. 19-20, ტაბ. II, 14]; 2. ვერცხლის ბეჭდის სარდიონის ინტალიოზე, მცხეთა, სამთავროს სამაროვანი, სამარხი №290, ახ.წ. III საუკუნე [1. 27-28, ტაბ. II, 23]; 3. ოვალური ფორმის სარდიონის ინტალიოზე რკინის ბეჭდის ფრაგმენტში (ინვ.№01/35-16382). ინტალიოს სიგრძე – 23 მმ, სიგანე – 18 მმ. ახ.წ. III საუკუნე (სურ. 6), მცხეთის საქალაქო სამაროვანი (ბაიათხევი), №33 კრამიტსამარხი, ახ.წ. III საუკუნე (2. 461);

4. ოვალური ფორმის სარდიონის ინტალიოზე რკინის ბეჭდის ფრაგმენტში (ინვ.№01/5-6733). ინტალიოს სიგრძე – 9 მმ, სიგანე – 7 მმ. ახ.წ. II საუკუნე (სურ. 7). კარსნისხევის მეთუნე ხელოსანთა უბანი, №27 კრამიტსამარხი, ახ.წ. II-III საუკუნეები (2. 461); 5. რკინის ბეჭდის ოვალური ფორმის სარდერის ინტალიოზე, ურბნისი, XXV უბანი, კულტურული ფენა, ახ.წ. III საუკუნე. შესაძლოა ინტალიო რამდენადმე უფრო ადრეული იყოს [4. 55, ტაბ. V,75.]; 6. ვერცხლის ბეჭდის ოვალური ფორმის სარდიონის ინტალიოზე, ურბნისის სამაროვანი, სამარხი №167, ახ.წ. III საუკუნე [4.70, ტაბ. VI,105.]; 7. ოქროს ბეჭდის ოვალური ფორმის სარდიონის ინტალიოზე, ურბნისის სამაროვანი, სამარხი №11, ახ.წ. III-IV საუკუნეები [4.79, ტაბ. VII,126]; 8. რკინის ბეჭდის ფრაგმენტში სარდიონის ინტალიო, ჟინვალის სამაროვნის №341 ინვენტარიანი სამარხი, ახ.წ. II საუკუნე. მარცხენა ხელის ფალანგაზე [3.28]; 9. რკინის ბეჭდის სარდიონის ინტალიოზე, ჟინვალის სამაროვნის №262 ინვენტარიანი სამარხი, ახ. წ. III საუკუნე. მარცხენა ხელის ფალანგაზე [3. 48].

დიდი მცხეთის ტერიტორიაზე ორ ინტალიოზე (№№3,4) ქალღმერთი ნემესისი წარმოდგენილია პროფილში მარცხნივ, გრძელი პეპლოსით შემოსილი. ღვთაებას თვალები ახვეული აქვს. იდაყვში მოხრილი და ზემოთ აწეული მარცხენა ხელით პეპლოსის ზედა ნაწილი უჭირავს, დაბლა დაშვებული მარჯვენათი კი – სასწორი. ქართლის დედაქალაქის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ნემესისის გამოსახულებიანი გემები ახ.წ. II-III საუკუნეებით თარიღდება [2.461].

ურბნისის ინტალიოზე (№5, 6) გრძელი ქიტონით შემოსილ ღვთაებას მარცხენა ხელში სამოსი უჭირავს, მარჯვენაში კი – ქიტონის ბოლო (ანაბეჭდზე). ურბნისის ტერიტორიაზე გვხვდება, აგრეთვე, ფრთოსანი ნემესისის გამოსახულება, რომელიც გრძელი უსახელო ქიტონითაა შემოსილი. ღვთაებას მარცხენა ხელში ქიტონის ბოლო უჭირავს, მარჯვენათი კი – ტოტი (ანაბეჭდზე). ურბნისის ტერიტორიაზე დაფიქსირებული

ნემესისის გამოსახულებიანი ინტალიოები ახ.წ. II-IV საუკუნის დასაწყისით თარიღდება [4. 55,70,79]. რაც შეეხება ჟინვალის სამაროვნის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ნემესისის გამოსახულებიან ინტალიოებს, ერთი ახ.წ. II საუკუნით, ხოლო მეორე ახ.წ. III საუკუნით თარიღდება [3.28,48].

კვლევის შედეგად დგინდება, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს – ქართლის სამეფოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ნემესისის გამოსახულებიანი საბეჭდავი ბეჭდები ქვეყნის მნიშვნელოვან ქალაქებში ფიქსირდება. კერძოდ, ქართლის დედაქალაქ მცხეთაში, იბერიის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სავაჭრო-ეკონომიკურ ცენტრში – ურბნისში, ჟინვალში – ქალაქი, რომელიც რომის მიერ ქართლის „მეგობარ“ სახელმწიფოდ აღიარების შემდეგ, ქართლის მიერ კავკასიონზე გარდამავალი გზების ერთგვარ ჭიშკარს წარმოადგენდა. ყველა ჩვენ მიერ აღნიშნული ქალაქი: მცხეთა, ურბნისი, ჟინვალის სავაჭრო გზაჯვარედინებზე მდებარეობდა. ქალაქებში დაწინაურებული იყო ვაჭრობა, ხელოსნობა...

საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ღვთაება ნემესისის გამოსახულებიანი ბეჭდები ძირითადად საშუალო ფენის მოსახლეობისთვის იყო განკუთვნილი. ზემოთ მოყვანილი 9 ინტალიოდან ხუთი რკინის, ერთი ბრინჯაოს, ორი ვერცხლის და ერთიც ოქროს ბეჭედშია ჩასმული. ინტალიოები მასობრივი პროდუქციის ნიმუშებს წარმოადგენს, რომლებიც არ განსხვავდება გვიანანტიკური ხანისათვის დამახასიათებელი ასევე მასობრივი პროდუქციის ნიმუშებისაგან. ბეჭდები და ინტალიოები ახ.წ. I-III საუკუნეებით თარიღდება. მხოლოდ №7 ოქროს ბეჭედი ურბნისის სამაროვნიდან, რომელშიც ოვალური ფორმის სარდიონის ინტალიოა ჩასმული, ლ. ჭილაშვილის აზრით, თარიღდება ახ.წ. IV საუკუნით. ინტალიო კი უფრო ადრინდელი პერიოდისა უნდა იყოსო, აღნიშნავდა მკვლევარი [5. 68-69]. ქ. ჯავახიშვილი ინტალიოს ახ.წ. III-IV საუკუნეებით ათარიღებს [4.79, ტაბ. VII, 126].

ნემესისის გამოსახულებიანი ინტალიოების კვლევის შედეგად დგინდება, რომ ქართლის (იბერია) სამეფოში გავრცელებულია ანტიკური წარმართული პანთეონი, რაც პოლიტიკური ორიენტაციის მაჩვენებლად შეიძლება ჩაითვალოს. ამკარაა, რომ ქართლი ანტიკური ოიკუმენის ნაწილია, რაც ასახულია კიდევ ჭრილა ქვებზე. ჩვენში ფართოდ არის გავრცელებული ანტიკური ღვთაებების გამოსახულებიანი საბეჭდავები. ქართლში ღვთაება ნემესისის გამოსახულებიანი ბეჭდები შემოდის სწორედ იმ დროს, რა დროსაც რომის იმპერიაშია პოპულარული. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ეს ღვთაება ერთგვარ „იმპერიის ფორტუნას“ წარმოადგენდა, რომელიც, ერთი მხრივ, იმპერიის შურისძიებას, ხოლო, მეორე მხრივ, იმპერიის მიერ სუბსიდირებულ საჩუქრებს არიგებდა. პოპულარული იყო როგორც ელიტარულ, ისე საშუალო და დაბალ ფენებში. თავყვანს სცემდნენ გააზატებული მონები.... ჩვენ მიერ შესწავლილი ინტალიოები სწორედ ახ.წ. I-III საუკუნეებს განეკუთვნება.

ლიტერატურა – REFERENCES

1. ლორთქიფანიძე მ., საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები, I, თბილისი, 1954.
2. მშვილდაძე მ., დიდი მცხეთის არქეოლოგიურ მუზეუმ-ნაკრძალში დაცული გვიან ანტიკური ხანის გლიპტიკური ძეგლები, მუზეუმი და კულტურული მემკვიდრეობა, VI-VII, „საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტო“. თბილისი, 2021, გვ.452-469.
3. ჩიხლაძე ვ., ჟინვალის ნაქალაქარი, თბილისი, 2015.
4. ჯავახიშვილი ქ., ურბნისის ნაქალაქარის გლიპტიკური ძეგლები, თბილისი, 1972.
5. ჭილაშვილი ლ., ნაქალაქარი ურბნისი, თბილისი, 1964.
6. Michael B. Hornum, Nemesis, the Roman state and the games, Brill, 1993.

MARIKA MSHVILDADZE

**THE CULT OF THE DEITY NEMESIS IS OF THE
PERIOD OF LATE ANTIQUITY IN KARTLI**

Summary

Nemesis was one of the most ancient and revered deities in ancient Greece. She appears to be the goddess of just revenge. Its duty was the punishment (death) for a crime, and distribution of kindness equally among mortals ... In ancient Rome, the deity was a kind of ~empire fortune~ which, on the one hand, avenged the empire and, on the other hand, distributed gifts subsidized by the empire.

In late antiquity, the cult of Nemesis was recorded on the territory of Georgia in the Kingdom of Kartli (Iberia) - on the territory of Greater Mtskheta, Urnisi and Zhinvali. In particular, the intaglios found here, which were mainly used by the middle class population. Of the eight intaglios found here, four are encased in iron, one in bronze, two in silver, and one in gold. Intaglios are mass-produced specimens that do not differ from the mass-produced specimens, characteristic of late antiquity. Seals and insignia date back to I-III centuries. Only one intaglio incased in a gold ring belongs to the III-IV centuries.

As a result of the research of the intaglios with the image of Nemesis, it has been established that the ancient pagan pantheon is spread in the Kingdom of Kartli, it is obvious that Kartli is a part of the ancient ecumene, which is reflected even in the cut stones. Rings with the image of the deity Nemesis enter Kartli at the very time when this deity was popular in the Roman Empire of I-III centuries.

სურ. 1

ეგვიპტეში აღმოჩენილი
ლეთაება ნემესისის
მარმარილოს ქანდაკება,
ახ.წ. II ს. პარიზი,
ლუერის მუზეუმი

სურ. 2

ორმაგი ნემესისი ეფესოდან

სურ. 3

კლავდიუსის (41-54 წწ.)
ვერცხლის მონეტა (დინარი)
რევერსზე ნემესისის
გამოსახულებით

სურ. 4

ადრიანეს (117-138 წწ.) 136 წელს
მოჭრილი ვერცხლის მონეტა
(სესტერცი) რევერსზე
ნემესისის გამოსახულებით

სურ. 5

ფილიპე არაბის (244-248 წწ.)
ვერცხლის მონეტის რევერსი ნემესისის
გამოსახულებით

სურ. 6

მცხეთის საქალაქო
სამაროვანი (ბაიათხევი),
№33 კრამიტსამარხი, ახ.წ.
III საუკუნე

სურ. 7

კარსნისხევის
მეთუნე-ხელოსანთა
უბნის №27 კრამიტსა-
მარხი. ახ.წ. II-III სს.